

15 ÉVES A KALEIDOSCOPE

A Filozófia és egészség-rovat visszapillantása (2016-2025)

15 YEARS OF KALEIDOSCOPE

Looking back to the Philosophy and Health section (2016-2025)

Prof. em. Dr. Kiss Endre DSc

OR-ZSE, ELTE

dr.endre.kiss@gmail.com

Initially submitted Sept.10, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

This section covers a broad spectrum: ranging from metaphysics (Jaspers, Tillich) and early history of science (Kepler, Ptolemy) to contemporary social criticism (The Matrix, New Age, travel). Endre Kiss DSc is represented as the section's editor-in-chief and most prolific author; his work focuses to the fields of 19th–20th century German and Austrian philosophy and cultural history (Nietzsche, Jaspers, Tönnies, Broch). The fundamental questions of existence, history, and science are recurring themes, which reflect the interdisciplinary nature of the "Philosophy and Health" section.

Kulcsszavak: filozófiai módszertan, határterület, paradigma, tudományok konvergenciája

Keywords: philosophical methodology, border area, paradigm, convergence of sciences

Initially submitted Sept.1, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

A Filozófia és egészség-rovat visszapillantása (2016-2025)

rovatvezető: Prof. em. Dr. Kiss Endre DSc

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=rovat&rovatid=64>

A személyességnek, a filozófiai személyességnek is, igen sok árnyalata van. A *Kaleidoscope*hoz sokszoros személyes kapcsolat fűz, de ezek egyike sem, ahogy azt az *Esz­tétika* Lukácsa kifejezné, „partikuláris” vagy privát. E személyesség minden vetülete igazán és valóságosan „nembeli” (milyen kár, hogy a nembeliség, vagy *Gattungsmaessigkeit* fogalmát már a fiatalabb filozófus-generációk sem ismerik, ami miatt komoly filozófiai problémák megoldásából ki kell kapcsolni ezt a megoldási útvonalat).

A privát személyességhez tartoznak a kerek évszámok, a folyóirat 15 éves, én kerekén 10 éve kapcsolódtam be a szerkesztésbe (és a publikálási tevékenységbe). E két évszám láttán feltétlenül meg kell jegyezni, hogy az idő nemcsak száguld, nemcsak felgyorsul, de különös módon „ki is tágul”. Ha ma elővennénk egy 2015-ös napilapot, igen elcsodálkoznánk, hiszen akkor fényképezte magát Angela Merkel a német határon a migránsokkal („wir schaffen das!”) vagy éppen akkor született meg a soron következő Minszki Egyezmény az oroszok és az

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

prof.dr. Kiss Endre DSc

ukránok között Angela Merkel és Francois Hollande személyes és konstruktív felelősségvállalása mellett. Nem túlzás az idő „teré”-nek e kitágulását felvetni, nemcsak azért, mert ez már magában is filozófia, de azért, mert ha kicsit kiélezzük az összevetést, bizony nem könnyű felismerni a 2025-ös világban a 2015-ös világ alapvonalait.

Úgyancsak még a privát személyesség körébe tartozik, hogy a kezdetektől nagyon tetszett a *Kaleidoscope*. Ezt hosszan lehetne részleteznem, ezért pusztán a felismerhetőség érdekében csak utalok a három legfontosabb, még mindig „csak” privát összetevőre, az egyik a lap látható vidám nyitottsága volt, az orvostörténet közeli pozicionálása a művelődéstörténethez (mind a kettő természetesen igen széles felfogásban), a tudományok egymáshoz közel vitelének látható és jó érzéssel vállalt missziója. A másik, még mindig „privát” összetevő a lap megejtően szép, ugyanakkor nem-konvencionális külső megjelenése volt, mind a kettő fontos, mind a kettő ritka, az ilyen megjelenés egyszerűen felkelti a vágyat, hogy írjanak bele. S végül az immár valóban legprivátabb, lepartikulárisabb motívum („privatissimum”) az volt, hogy egyre erősebb volt bennem a belső igény, hogy pontosan úgy, olyan felfogásban és olyan terjedelemben írjak, ami egy tudományos értekezés tárgyának legoptimálisabban felel meg. Ez igazi alkotói probléma volt, diktálta nyilván az a tudat, hogy egy-egy fontosabb témát feltehetően (ebben az életben) nem fogok már ismét megírni (megírni tudni), ezért a legpontosabb és a legvéglegesebb változatot kell kiadni a kezemből. Ebből önmagától következett, hogy egyre inkább nehezemre esett betartani a folyóiratok és konferenciakötetek feleslegesnek érzett formai előírásait, elsősorban a terjedelmi korlátokat. Mivel magam is szerkesztettem elektronikus folyóiratot, a legőszintebben lelkesedtem az informatika e csodájáért, a terjedelmi korlátok meghatározó imperativusának legalábbis a mérséklődéséért (ami természetesen nem jelenti azt, hogy az új terjedelmi lehetőségek között se törekedtem volna a legtömörebb kifejtésre). A *Kaleidoscope* újra lehetőséget ad a tudományos értekezés eredeti ideáltípusának megvalósítására, új gondolatok okadatolt kifejtésére olyan terjedelemben, amit éppen az a gondolat vagy gondolatsor megkíván. Amennyire lehet, más szempontokból is távoltartja a tudományos munkától a kisszerű adminisztratív szemlélet további elkedvetlenítő elemeit is.

A „partikuláris”-ból és a „privát”-ból, hogy továbbra is Hegel-Lukács-i terminológiát használjam, most már átléphetek a „nembeli”, szakmai, azaz „hivatásrendi” általánosság szintjére.

A legteljesebb mértékben osztottam a tudományok egymáshoz való közelítésének, az interdiszciplinaritásnak azt a magától értetődő, közvetlen felfogását, ami a *Kaleidoscopet* is kezdettől fogva jellemezte. Egy ilyen felfogás kezdettől fogva kézenfekvő volt egy az egyes tudományok iránt érdeklődő filozófiatörténész számára, nyilvánvaló volt a határterületeken jelenik meg a legtöbb valóban új probléma (még ha itt jelenhet meg a legtöbb visszaélés és hamis teljesítmény is), de a normáltudományos kutatás is futószalagon termeli azokat az eredményeket, amelyek kényszerítően írják elő a tudományok közeledését, így az etológia és a pszichológia, a statisztika és a jövőkutatás, a művészetelmélet és művészettörténet, a teológia és a filozófia között, s a példákat szinte tetszés szerint lehetne sorolni. Meg kell említeni, hogy a posztmodern széles hullámai is ebben az irányban hatottak (igaz, az ő nevükhöz fűződik az egyik leghírhedtebb tudományos „botrány”, az ü.n. Sokal-affér is). Meg kell említeni az előretörő globalizációt is, ami egyrészt kommunikatív, intézményesen és szervezettelég segítette elő a tudományok közeledését, de néhány konkrét tudományban (így a

politika, a gazdaság vagy a szociális problematika diszciplínáiban) szabályosan közös kutatási felületeket is teremtett (ennek egyik csodabogár túlzása az a nézet, hogy a gazdaságban az történik, amit az emberek gondolnak és azt, hogy az emberek mit gondolnak, nagy befolyású médiavilágok szuggerálják).

Szerkesztői és publikációs tevékenységemben az ilyen közeledés minden változatát képviseltem. Ez a filozófia, de főleg a filozófiai módszertan oldalról nem is volt olyan nehéz, valódi eufóriát is jelentett, amit azonban rögtön le is hűthet a kétoldalú ellenállás: egyrészt a filozófia sokszor megengedi magának, hogy ne tekintse filozófiának a határterületek irányában előrenyomuló fogalmi-elméleti munkát („nem filozófia”, így például nem az a posztindusztriális társadalom elmélete sem, ami miatt olyan sokáig nem tudjuk megérteni, mi történik velünk). De azért van ellenállás az egyes konkrét tudományok saját belső magva irányából is (általában azért, mert miért foglalkoznak mások is az területükkel, konkrétan azért, mert a közeledők általában új, saját fogalmakat is használnak, amelyek megtanulásának-megértésének pusztá feladata már ellenérzést vált ki). A jövő kutatásai fogják megmutatni, hogy a tudományok közeledésének eufóriája marad-e a vezető jelenség, vagy a kreatív kezdeményezések koporsóivá válnak, amelyek felismeréseit egy későbbi normáltudomány majd mint saját eredményeit fogja prezentálni.

A tudományok közeledésében az egyik oldal rendre az élet- és természettudományok voltak, igaz, igen nagy változatgazdaságban. Az időben előrehaladva a 13 számban a „bizonyítotttsági státusz” részben triviális, részben érdemleges figyelemre nem méltatott kérdésével foglalkozó tanulmányt közöltünk, ennek célkitűzése az összes tudományt egyformán érinti. Ebben a számban jelent meg Hrotkó Larissza különleges jellegű interdiszciplináris tanulmánya, a „Feminista nézőpont a zsidó kultúra interdiszciplináris kutatásában”. A cím és a téma nemcsak módszertani szempontból árulkodó, de egyben nagyon jellemző is éveinkre. Mindkét szempont kiemelkedő jelentőségű! A címben az interdiszciplinaritás a harmadik, ha éppen nem a negyedik hatványon jelenik meg. A zsidó kultúra kutatása alapszinten is már csak interdiszciplináris lehet. Hrotkó ezt még ki is emeli az „interdiszciplináris” jelzővel, majd ezt még egy újabb interdiszciplináris és intertextuális keretbe helyezi („feminista”). Kiemelkedő jelentőségű módszertani példa ez, mert mutatja, hogy hatványozódik a lehető legspontánabb, azaz a valóság által diktált megismerési érdekeltség vonalán a tudományok közeledése és amalgamizációja. Egyben azonban abból a szempontból is korjellemző, hogy szemmel látható módon erősen gyarapodnak az ilyen felfogású tudományok publikációk.

Különleges lehetőség a tudományok közelítésére a társadalomlélektan (a 14. számban „Broch társadalomlélektana” címmel jelent meg értekezés). E tematika interdiszciplinaritásának különössége abban áll, hogy jelen pillanatban az aktuális társadalomlélektan egyképpen áll távol mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok mezőjétől. Hasonlóan ideáltipikus ugyancsak interdiszciplináris szempontból az ugyanebben a számban megjelent Otto Weininger-tanulmány (Forrai Judit). Weininger, mint az a hatvanas évektől fokozatosan ismertté vált, az orvosi pszichiátria talaján állva fejlesztette ki azóta is originálisnak megmaradó elméletét, amelyen belül már igazán emberfeletti feladat lenne elválasztani a természettudományos és a humántudományos összetevőket.

A különleges találkozások számát szaporítja a 15. számban a Csányi Vilmos elbeszéléseiből (gyakorlatilag kisregényeiből) összeállított kötet tanulmányértékű recenziója. Tudományok

színergetikájának nagy s részben precedensnélküli változatgazdagsága jön létre (az egyes művekből a jeles természettudós gondolkodásának értelmezéséig). Minden kivételessége ellenére is úgy gondoljuk, hogy ez a tanulmány a *Kaleidoscope* igazi küldetéséhez igen közel kerül, s rugalmasságának foka képes egy olyan kiemelkedő regény színvonalas értelmezésére, amely regény értékei nagy valószínűséggel nem is tárulnak fel más megközelítések előtt.

Ugyancsak nem hétköznapi találkozás filozófia és természettudományok között a 16. számban „A nemzedékek és a család közös metszeteinek szerkezete” c. tanulmány, itt a családdal foglalkozó bőséges (ám sajnos alig ismert) filozófiai irodalom és a nemzedékek szerkezetének kapcsolatáról van szó, társadalom és biológikum találkozásának e legszélesebb médiumáról. Ellentétben néhány korábbi csúcsponttal, az elmúlt évtizedek nem tüntetik ki magukat a sajátosan nemzedéki kérdések biológiai-orvosi kutatásával.

A legszélesebb tudományelméleti-tudomány módszertani témákkal számos tanulmány foglalkozik a „Filozófia”-rovatban. A tematika elég széles, a megközelítés célul kitűzött általános érvényűsége azonban minden természettudós vagy élettudós számára hasznos olvasmánnyá teszik ezeket az írásokat. Ilyen a Condillac-tanulmány (17. szám), a Burckhardt-elemzés (19. szám), a Tönnies-trilógia (21., 22. és 23. szám), a statisztika és a jövőkutatás viszonyával foglalkozó elemzés (20. szám), a Descartes-tanulmány (21. szám), némi módosulással az egzisztenciális, életfilozófiai irányban a fundamentális Jaspers-elemzés (29. és 30. szám).

Különleges öröm volt két közvetlenül orvosi témájú teoretikus tanulmány közlése (Orvosi humor, 18. szám, Vekerdi László (28.szám).

S végül néhány tanulmány azért érdemel említést, mert olyan új szellemi jelenségekről tájékoztat, amelyeknek még egyáltalán nem született meg a maguk teoretikus-diszciplináris besorolása. Kizárólag olyan témákról publikáltunk, amelyekről az volt a meggyőződésünk, hogy már most, ebben a helyzetben is mindenkinek (szakmai hovatartozástól függetlenül) tudnia kell ezekről a jelenségekről. Ilyen a 24. számban a „New Age”-ről és 20. számban a „Mátrix”-jelenségről megjelent tanulmány, a szellemi innováció miatt ilyenek a 25. és a 26. számban megjelent Karinthy-tanulmányok, elsősorban azért, mert ezek eddig el nem ért szinten voltak képesek felmutatni Karinthy Frigyes egyébként a természettudományokkal mélyen áthatott munkásságát.

Az AI segítségével a kaleidoscopeban megjelenő "Filozófia és egészség" rovatának cikkekről összeállított lista a következő:

1. Egzisztencia és Értelemadás

Ezek a cikkek a 20. századi egzisztenciafilozófia kulcsfiguráira és koncepcióira fókuszálnak.

- Kiss Endre: Életfilozófia, Egzisztencia, Értelemadás. Kísérlet Jaspers filozófiájának egységes értelmezésére (I. és II. rész):
 - A szerző Karl Jaspers filozófiájának koherens értelmezésére tesz kísérletet, főként az életfilozófia, az egzisztencia és az értelemadás fogalmain keresztül.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

prof.dr. Kiss Endre DSc

- Az elemzés feltételezi, hogy Jaspers túllép az egzisztenciális gondolkodás alapvető önmeghatározásán azáltal, hogy szembeállítja az értelem filozófiai megteremtését az egzisztenciálissal.
- A munka érinti Nietzsche egzisztenciális perspektivizmusát, és Jaspers gondolkodásának tipológiai alapjait, ahol a lét nem azonos a metafizikai tudással, hanem az egzisztenciálisan átélt tudat "objektívációja".
- Walter M. Fontanini: Paul Tillich és az egzisztenciális pszichológia keletkezése:
 - A tanulmány Paul Tillich filozófus és teológus munkásságát vizsgálja, mint az egzisztenciális pszichológia egyik szülőatyját.
 - Kiemeli Tillich kulcsfontosságú fogalmait, mint a „Három Abszolút Félelem” (az aggodalom elemzése) és a „Bátorság a Léthez” (The Courage to Be), valamint Kairosz teológiai koncepcióját.
 - A szerző hangsúlyozza Tillich hatását olyan egzisztenciális pszichológusokra, mint Rollo May és Irvin Yalom, valamint a pszichológia és a teológia közötti lehetséges kutatási utakat.
- Walter M. Fontanini: Brief historical cross-section of epidemiology and statistics – Paul Johannes Tillich:
 - Tillich egy másik aspektusát vizsgálja, bemutatva a gondolkodó szerepét az epidemiológia és a statisztika történelmi keresztmetszetében, utalva ezzel a tudományos és teológiai/filozófiai területek közötti összefüggésekre.

2. Tudománytörténet és Kultúra

Ez a szekció a tudomány, a gondolkodás és a társadalmi változások történelmi aspektusait elemzi.

- Klaudiosz Ptolemaiosz életműve, hatása, értelmezése (Vassányi Miklós):
 - Összefoglalja és értelmezi az ókori görög csillagász és földrajztudós, Ptolemaiosz munkásságát, hatását a későbbi tudományos gondolkodásra.
- Kepler Kozmográfiai misztériumának első fejezete (Vassányi Miklós, Kutrovács Gábor):
 - Forrásközlés jegyzetekkel az asztronómia egyik alapművéről, Kepler munkájáról, amely a tudományos és a misztikus gondolkodás határán mozog.
- „Az élet szikrája,” a galvanizmus és következményei (Földvári Ármán Rókus):
 - A galvanizmus (állati elektromosság) kora újkori felfedezésének és a tudományra gyakorolt hatásának esztétikai és filozófiai vetületeit vizsgálja, különös tekintettel az élet keletkezésének és lényegének kérdésére.
- Kiss Endre további kultúr- és tudománytörténeti elemzései:
 - A rovat szerkesztője számos tanulmányban foglalkozik történelmi és filozófiai arcképrajzokkal, például Vekerdi László tudománytörténeti, politikai és ifjúsági témájú életútjával; a Hegel–Mendelssohn kapcsolattal; Hermann Broch totalitarizmus és koncentrációs tábor-képével; valamint Ferdinand Tönnies korai társadalomtudományi szerepével.
 - Ezek a cikkek általában német és osztrák gondolkodók munkásságát helyezik kultúr- és eszmetörténeti kontextusba.

3. Vizuális és Modern Társadalmi Jelenségek

Ezek a cikkek a kortárs tudomány- és társadalomfilozófia aktuális kérdéseit feszegetik.

- Csordás Hédi Virág, Karakas Alexandra: Vizuális érvek tesztelése a tudományban:
 - A tanulmány a képi fordulat kontextusában vizsgálja a vizuális érvelés szerepét a tudományos diskurzusban.
 - Kiemelik, hogy a tudományos bizonyítás során használt képi érvek, ábrák és modellek érvényességének tesztelése elengedhetetlen, különös tekintettel az aluldetermináció filozófiai problémájára (amikor a rendelkezésre álló adatok nem határozzák meg egyértelműen az elméletet).
- Szeverényi András: Az utazás, mint életforma a posztindusztriális társadalmakban:
 - Elemzi az utazás társadalmi, kulturális és filozófiai átalakulását a posztindusztriális társadalmakban. Az utazás nem pusztán turizmus, hanem egy modern egzisztenciális életformává válik. A szerző Petrarca és Byron gondolataira is épít.
- Molnár Zsófi: A New Age mozgalom egy értelmezési kísérlete posztmodern szemszögből:
 - Kritikusan vizsgálja a New Age mozgalmat mint posztmodern jelenséget, feltárva annak spiritualista és ideológiai hátterét.
- Gerdesits Pál: Szimulákrum és Mátrix:
 - A francia filozófus, Jean Baudrillard szimulákrum és szimuláció elméletét veti össze a *Mátrix* című film koncepciójával, elemezve a valóság és a másolat viszonyát a digitális korban.

Főbb Megfigyelések

- A rovat széles spektrumon mozog: a metafizikától (Jaspers, Tillich) a korai tudománytörténeten (Kepler, Ptolemaiosz) át a kortárs társadalomkritikáig (Mátrix, New Age, utazás).
- Kiss Endre DSc a rovat főszerkesztőjeként és legtermékenyebb szerzőjeként tűnik fel, munkássága a 19–20. századi német és osztrák filozófia és kultúrtörténet területén koncentrálódik (Nietzsche, Jaspers, Tönnies, Broch).
- Az egzisztencia, a történelem és a tudomány alapvető kérdései visszatérő témák, ami a "Filozófia és egészség" rovat interdiszciplináris jellegét tükrözi.

SLÁGERLISTA, úgyis mint a legjobb cikkek válogatása:

HROTKÓ Larissa (†), Feminista nézőpont a zsidó kultúra interdiszciplináris kutatásában.
2016/13. DOI: [10.17107/KH.2016.13.328-348](https://doi.org/10.17107/KH.2016.13.328-348)

A 18-19. századi pesti zsidó kéziratok a nyelvi sajátosságokon túl bizonyítják, hogy a zsidó nők és férfiak akkor telepedtek le Pesten, amikor a város a kis németes településből gyors léptékkal metropolisszá kezdett átalakulni. A zsidók az átalakulás és a pesti kultúra létrehozása tevékeny elemei lettek. A különböző magyar településekről és a világ más pontjairól érkezett pesti zsidók egy sajátos népcsoportot alkottak. Az a tény, hogy a helyi zsidók mindig is pestieknek (vagy „ittenieknek”) hívták magukat, mutatja a zsidók integrálási készségét.

A zsidó férfiak és nők jelenléte már a 18. század végén érezhető volt a városban. Letelepedésük befolyásolta a pesti hatóság hivatalos levelezését is. A Városi Tanácsnak el kellett sajátítania bizonyos speciális zsidó fogalmakat és gondoskodnia, többek között, a héber fordítókról. A zsidó közösség hivatalos iratforgalma szemlélteti, hogy a zsidó lakosságnak is alkalmazkodnia kellett a specifikus pesti körülményekhez, noha maga a letelepedés a zsidók számára nem jelentett új tapasztalatot. Pest azonban egy új letelepedési stratégiát követelt. Most már nem a mágnások kegyeit kellett megnyerni, hanem teljesíteni kellett egy szabad királyi város követelményeit. A hatóság nem egy közvetítőként, hanem egy jogi személyként állt a zsidókkal szemben. Vagyis nem egy egyszerű eseti alkalmazkodásról volt szó, hanem a zsidó férfiaknak és nőknek a távlati integrációs stratégiára kellett áttérniük. Ez a törekvés kiolvasható a jiddis nyelvű iratokból is.

A 18. század végén – 19. század elején, Pesten letelepedett zsidó közösséget a többnyelvűség jellemezte, ami a társadalmi rétegződés jele és egyben egyik oka is volt. A hivatalos nyelvként elfogadott német nyelvtudással többnyire a tehetősebb (pozsonyi, óbudai) zsidó férfiak rendelkeztek, amíg a zsidó nők és a lengyel Galícia felől érkezett szegényebb zsidó férfiak jiddisül és héberül olvastak és írtak, ami például a hivatalos papírok héber betűs aláírásaiból is megállapítható. A nők közül németül tudtak a tehetősebb családok gyermekei és főleg Bécsből, illetve annak környékéről származó feleségek. Erről tanúskodik például Bauer pesti nagykereskedő családi története. (Hrotkó: 2014. 141-147).

A zsidó társadalom rétegződését, a nők – elsősorban a szegény nők – alacsonyabb társadalmi értékelését kiválóan ábrázolja először az 1813-ban Prágában megjelent, de eredetileg Óbudáról (*Alt-Ofen*) származó pamflet (...) A szöveg grafikai ábrázolása alapján ezt a fajta nyelvet jiddis-német nyelvkeveréknek nevezzük (*Jiddisch-Deutsch*). Az eredeti szöveg azonban héber betűs, vagyis jiddis lehetett. Ezt abból is láthatjuk, milyen pontosan különböztette meg a latin betűs átírás a héber ן és ן grafémát, amelyet latinosan „ch” illetve „h” betűkkel vezetett át. A mondatok nyelvtani szerkezete – például a mondatrészek rendszeres kihelyezése a mondat keretéből (*Ausklammerung*) – valamint a *dativus* kihagyása és a *diftongusok* sűrű használata utal a pesti jiddisre. De egy olyan lexikai különlegesség, mint a „schabbat chol ha-moed” is önmagáért beszél.

Előtte ezeket az iratokat a történészek nem tanulmányozták, ezért először meg kellett ismerkednem a források grafikájával és el kellett olvasnom őket. Éppen ezekben az iratokban találtam meg végre a pesti zsidó nőkre vonatkozó adatokat, holott általános vélemény az volt, hogy a letelepedés idejéből a zsidó nőkről semmilyen adat nem maradt meg. Az iratok lingvisztikai elemzését alapvetően három aspektusban végeztem: grafikai-fonetikai, lexikális-tartalmi és antropológiai síkon, amikor az egyes emberek történeti leírását is készítettem. Az utóbbi összekapcsolja a vallási-kulturális és a nyelvi kutatást.

GERDESITS Pál, Szimulákrum és Mátrix. 2020/20. DOI: [10.17107/KH.2020.20.169-174](https://doi.org/10.17107/KH.2020.20.169-174)

Tagadhatatlan a kapcsolat Jean Baudrillard 1981-es A szimulákrum elsőbbsége című írása és a Wachowski testvérpár 1999-ben debütált Mátrix című filmje között. Mind az írásmű, mind annak tartalma megjelenik a filmben, egyrészt főszereplőnk, Neo e könyvbe rejti az általa (illegálisan) letöltött szoftvereket tartalmazó adathordozókat és az ezért kapott pénzt, másrészt a film egy pontján Morpheus száját hagyja el a Baudrillardtól kölcsönzött valóság sivataga kifejezés. A film főszereplőinek kötelező olvasmány volt Baudrillard szövege. (...)

Baudrillard a szimulákrum és kép közti különbséget úgy határozza meg, hogy amíg a kép mindig valaminek a képe, tehát olyan reflexió, amelynek létezése függ egy, a valóságban is fellelhető referenciaalaptól, addig a szimulákrum ettől független, valóságossága, és ezzel egyenértékű hamissága is, önmagában rejlik.

Mind a film, mind pedig Baudrillard a térkép-terület szembeállításával igyekszik érzékeltetni e különbséget: a szimulákrum (illetve a Mátrix) elsőbbsége ugyanis abban rejlik, hogy „a térkép előbbre való a területnél”, tehát nem csak hogy létezik, de hiperrealitásából fakadóan valóságosabbnak is hat, mint az „igazi”. Ez egyet jelent a metafizika halálával is, ugyanis „nincs többé tükör a lét és a megjelenés formái közt, a valódi és fogalma között”, viszont van valami, ami a valódinál valódibbnak hat.

A film talán ennél is messzebbre merészkedik, amikor nem pusztán a Mátrix, hanem a Mátrixban élő Én valóságosságát is megkérdőjelezi. A történet egy pontján Neo aggódva veti fel a kérdést, hogy mi van akkor, ha minden emléke hazugság (ezzel az Én és az élettörténet közti azonosságot, illetve az élettörténet nélküli Én kérdéskörét villantva fel), mire Trinity azt válaszolja, hogy ez mindössze annyit jelent, hogy a Mátrix nem határozhatja meg, hogy ki is ő valójában.

Baudrillard a szimulákrumot mint tökéletes hazugságot Disneylandhez hasonlítja, ahogy a tömeg-effektus, a haláltól megtisztított, kimerevített idő és az egész hiperrealitásából fakadó pezsgés vagy vibrálás egyfajta vallásos extázisba ejti a látogatókat, és nyilvánvaló művisége elfelejteti velük, hogy a minden más, tehát a külvilág az, ami valójában (és szintén) hamis. Mindezt ráadásul kontrasztba állítja a parkoló példájával, ahol a látogatókat rideg rendezettségben terelik vissza az autójuk magányába.

A filmben bemutatott Mátrix is ezen az analógián alapul. A pezsgő (bár többnyire eléggé noirosan világított) kollektív szimuláció a maga érzékiségében „több”, mint a valóság megtépzott, szürke romjai. Elég csak az áruló Cypherre gondolnunk, aki társai és a Zion feladásáért cserébe, miközben szinte nyögve eszi a sztéket - amiről pontosan tudja, hogy valójában csak, mint hamis élmény létezik - azt kéri, hogy hadd legyen gazdag és fontos. Inkább válik a Mátrix szimulákrum-élményének áldozatává, minthogy szembe nézzem a rideg valósággal, a lényeg, hogy ne emlékezzen semmire. (...)

A film egyrészt esztétizálja Baudrillard gondolatait, másrészt ezt az esztétikumot dramaturgiájának központi szervezőelemévé is teszi. Az ember, mint nagyipari mennyiségben természetű energiaforrás ugyanis több gondolat szintézise.

(...) Baudrillard az etnológiáról írva kifejti, hogy miként az etnológia megszűnteti önmagát azáltal, hogy az lezárja az őserdőt a taszadajok körül, ezáltal elzárva magát saját tárgyától, úgy válik a szabad ember is veszélyeztetett fajjá Zion rezervátumába gyűjtve, valahol a Föld mélyén. Ugyanúgy, ahogy az indián „az etnológia előtti összes virtuális indián szimulált modelljévé válik”, úgy lesz az a marék ember is az ember virtuális modellje egy nem-virtuális térben. Miként az indiánoknál a kulturális, úgy a gépek esetében a technológiai felsőbbrendűség egyik szimptómájaként jelenik meg a másik, alárendelt faj tenyésztése, termelése.

MOLNÁR Zsófi, A New Age mozgalom egy értelmezési kísérlete posztmodern szemszögből. 2022/24. DOI: [10.17107/KH.2022.24.162-180](https://doi.org/10.17107/KH.2022.24.162-180)

A New Age a XVIII. – XIX. század fordulójához és a reneszánszhoz hasonlóan sajátos kapcsolatot képez a modern tudomány és a spirituális-ezoterikus elképzelések között. Mindez a legszembetűnőbben Fritjof Capra (1939-) osztrák származású fizikus *The turning point* című művéből derül ki, melyben a fizikus egy átfogó és olykor elnagyolt tudománytörténeti spektrumon keresztül a posztmodern tudomány és társadalom összefüggéseit elemzi, mindezt a New Age humanisztikus spiritualizmusának, tudományos-féltudományos elképzeléseinek vagy a keleti vallás és misztikus filozófia háttérével és motívumaival. A posztmodern tudománynak a világnézetet és a társadalmat átalakító tényezőit tekintve Capra műve sok ponton összekapcsolódik Lyotard *A posztmodern állapot* című esszéjével; a két írást felületesen összehasonlítva a posztmodernnek a korszakváltást és gyökeres változást jelentő öntudata is egy újfajta kontextusba állítható, valamint megfigyelhetjük egy filozófiai elméletnek a közgondolkodás egy féltudományos szférájába való átszivárgását, ezúttal a New Age-en keresztül.

A New Age, mint láthattuk, több ponton is osztozik abban a tudatban, hogy egy megváltozott világ új korszakának az elindítója; ha tekintetbe vesszük a nagy elbeszélések végét hirdető filozófiai rendszereket és az ennek alátámasztására alkotott érveléseket, akkor ez talán kissé kevésbé tűnik esetében olyan légből kapottnak, még akkor is, hogyha ezek az elképzelések nem lépnek ki az olykor apokaliptikus hangulatú, mitikus utópiák kereteiből. Azok a szerzők, akik a New Age programjának összefoglalására törekszenek, mint maga Capra is, olyan, tudományosabb elképzelésekkel igyekeznek ezt megalapozni, mint például a kuhni „paradigmaváltás” fogalma Marilyn Ferguson esetében.

Capra művében mindez egy nagy ívű tudománytörténeti fejlődés felvázolásában merül ki, melynek végén a kortárs tudományos vívmányok és a következményeikként levonható New Age jellegű megfontolások állnak; ennek előkészítésére olyan megfontolásokat, mint az angol történelemfilozófusnak Arnold Tonybeennek (1889-1975) a „kulturális dinamikáról” szóló elméletét, vagy Vlagyimir Szorokin (1955-) orosz író három, az érzéki, a fogalmi és az idealista értékrendszer váltakozását elemző teóriáját és más, dialektikus modelleket vegyít a kínai vallás dualista világnézetével és változásfelfogásával.

A kulturális értékek és attitűdök tárgyalásához az egész jelenlegi munkán keresztül az ókori filozófiai-bölcseleti tudós Ji Csing nagy részletességben kidolgozott keretrendszerét fogjuk felhasználni, mely egyben a Kínai gondolkodás alapja is. Szorokin rendszeréhez hasonlóan ez

is a folyamatos ciklikus ingadozás elgondolásán alapszik, de a két, az univerzum alapvető ritmusában bennefoglalt archetipikus pólus – yin és yang – tágabb jelentését használja fel.

Capra tudománytörténeti összefoglalójának szervezőeleme a tudományos felfogás mechanisztikus, descartes-i – newtoni modellje. Ennek merevségéből, embertelenségéből, életidegenségéből és technikai központú funkcionalitásából vezeti le világának aktuális krízishelyzetét, mely az élet minden területét elkerülhetetlenül érinti. Eszerint a szerző a mechanisztikus modell inadekvát jellegét nem csak a fizikában, de a biológiában, orvostudományban is igyekszik kimutatni. Kárhoztatja az ember-gép elgondolását, valamint az összehangzó organizmus erőszakos, descartes-i kettéválasztását a gondolkodó és kiterjedt dologra, mely, interpretációja szerint hosszú ideig teljesen meggátolt minden olyan termékeny tudományos haladást, melynek szüksége volt test és lélek egységének feltételezésére. S meggátol ma is:

Az orvosbiológiai modell ma sokkal több, mint egy modell. Az orvosi szakmában megszerezte a dogma pozícióját, a közvélemény számára pedig elválaszthatatlanul hozzátartozik az általános kulturális hitrendszerhez. Meghaladásához nem kevesebbre lesz szükség, mint egy mélyre ható kulturális forradalomra. (...) Ezen kívül a társadalmunk hajlamos orvosi diagnózist használni a társadalmi problémák elfedésére. Inkább a gyerekeink „hiperaktivitásáról” vagy „tanulási nehézségéről” beszélünk, ahelyett, hogy megvizsgálnánk az iskoláink elégtelenségét; inkább azt szeretjük hallani, hogy „magas vérnyomástól” szenvedünk, ahelyett, hogy megváltoztatnánk a túlzott mértékben versengő üzleti világunkat...” A világ mechanikus, lélektelen egészként való felfogása Capra elgondolásában megkérdőjelezetlen vélekedéseink tömegének közös eredője; ilyen például a természet manipulálásának és kizsákmányolásának tudományos igazolása is, mely gondolat kimutatásával Descartes, Bacon és más tudós-filozófusok gondolkodásában a szerző nem marad az olvasó adósa.

A newtoni fizika háromdimenziós, abszolút tere, mely független tere a benne lezajló folyamatoknak, és az azok leírására szolgáló egyenes irányú törvényszerűségeknek, átláthatóvá, kifürkészhetővé és mindezek következményeképp uralhatóvá teszi a külvilágot. Ebben a fizikai világban minden leírható egy másik, elkülönülő dimenzió, az idő fogalmaival, mely megint csak abszolút; egyenes vonalúan, egyenletesen áramlik a múltból a jelenen keresztül a jövő felé. Mindehhez társul egy végtelenül materialista élet-közeget teremtetésével az atomisztikus felfogás, a biológia redukcionista elmélete stb. Ezekről a tendenciákról nem mentes a pszichológia sem, amit jól illusztrál Capra részletes elemzése, melynek keretein belül kimutatja a freudi felfogás és a newtoni dinamika közötti párhuzamokat.

De, mégis, ahol a karteziánus-newtoniánus modell a legnagyobb gyengeséget mutatja, azok a társadalomtudományok. Capra itt egy merev természettudományos világnézet elveinek és szabályainak a humán tudományokra való maradéktalan alkalmazása ellen emeli fel a hangját, melyek valójában esszenciálisan idegenek az élet és szerveződéseinek legalapvetőbb jellegétől is. A két szféra kölcsönhatásaiból létrejött tévedések között olyanokat sorol fel, mint az értékmentes gazdaságtan illúziója, vagy az a széles körben elterjedt meggyőződés, miszerint minden problémának, legyen az gazdasági, politikai, vagy társadalmi, létezik egy technológiai megoldása. A gazdaság, állítja Capra Szorokin modelljét idézve, középpontjában az anyagi gazdagsággal, tömény és alapvető kifejeződése egy olyan materiális

értékrendszernek, amit a szerző elavultnak és rég meghaladottnak tart. Ami mindezzel szemben az „új paradigmát” képviselheti, az a modern tudományos kutatás, elsősorban a fizika legújabb felfedezéseinek nyomán levonható tanulságok. Ez pedig több ízben is érvényteleníti a newtoniánus világképet. Szubatomikus szinten a modern fizika teljesen új szerkezetét fedezi fel a valóságnak, amely leírásához nem alkalmasak az addigi fogalmak; ez pedig radikálisan átformálta a tudósok egész világszemléletét, akiket mélyen foglalkoztattak felfedezéseik sajátos, filozófiai következményei.

Capra tanúként olyan elméleteket vonultat fel, mint Einstein relativitáselmélete, Bohr és a komplementaritás fogalma, a valószínűség szerepének elemzése a kvantumfizikában, az Einstein- Podolsky-Rosen kísérlet stb. Mindezeket a példákon keresztül mondhatni egy új, radikálisan más jellegű valósággal kell szembesülnünk, melyben az univerzum egyes részeinek elválasztás egyre nehezebbé válik, és mely nem értelmezhető többé az önállóan létező, elszigetelt elemek fogalmaival. Capra ezt az elvet rögtön a kínai filozófiával hozza párhuzamba: a yin és yang két, ellentétes és „komplementer módon” kapcsolódó pólusával. „A szubatomikus részecskék – és ennél fogva végül is az univerzum minden része – nem értelmezhető elszigetelt entitásként, hanem csak összefüggéseiken keresztül meghatározható.” A kvantumjelenségek a nyugati kultúrának a valóságról való legmélyebb benyomásaival kerülnek ellentétbe.

Az anyag természete nem mechanikus; az elektron nem bír objektív tulajdonságokkal, amelyek függetlenek a megfigyelő helyzetétől és tudatától – ezzel pedig veszélybe kerül az értékmentes, objektív tudomány mítosza is. A kvantumfizika felfedezései és a miszticizmus közötti párhuzam felfedezése a Capra által idézett példák alapján a fizikusok körében nem példanélküli.

A fizikusok egyre növekvő száma van tudatában annak, hogy a misztikus gondolkodás egy konzisztens és releváns filozófiai alapot biztosít a kortárs tudomány elméleteinek; a világnak egy olyan felfogását, melyben férfiak és nők tudományos felfedezései tökéletesen harmóniába kerülhetnek szellemi céljaikkal és vallásos hiteikkel.

Capra végső konklúziója, hogy ha teljesen elhagyni nem is, módosítanunk kell a mechanisztikus világképünket és tudatosítanunk kell annak korlátozott érvényességét. Amit a modern fizika új valóságkonceptiója alapján bele kell építenünk ebbe az új világnézetbe, az az esszenciális, kölcsönös összefüggések tudata az élet minden szintjén. Capra szerint ez egy olyan, érintkező fogalmak és elképzelések alkotta hálózat létrehozását jelenti elsősorban, mely magába foglal fizikai, biológiai, pszichológiai, szociális és kulturális jelenségeket egyaránt:

Egyik elmélet és modell sem lesz alapvetőbb a többinél, és mindnek kölcsönösen konzisztenseknek kell lenniük. Meg fogják haladni a konvencionális diszciplináris distinkciókat, bármilyen nyelvet használva, ami alkalmas arra, hogy leírja egy többszintű, összefüggő valóság szövetének különböző aspektusait.

Ez tulajdonképpen egy kiterjesztett „bootstrap elmélet”. Eszerint a természet nem bontható az anyag fundamentális építőelemeire, minden fizikai elmélet követelménye pedig az lenne, hogy összetevői konzisztensek legyenek egymással és önmagukkal. E megközelítés szerint az

univerzum összefüggő történések dinamikus hálójaként értendő, mely hálónak egyetlen tulajdonsága sem alapvető, hiszen minden tulajdonság más részek következményeként van jelen, és összefüggéseik általános állaga határozza meg az egész hálózat struktúráját.

KISS Endre, Bizonyítottsági státusz tudománytörténet, filozófiatörténet és tudományelmélet kereszteződési pontján. 2016/13. DOI: [10.17107/KH.2016.13.97-136](https://doi.org/10.17107/KH.2016.13.97-136)

A tudománytörténet, a filozófia (filozófiatörténet) és a tudományelmélet közös metszeteinek kutatását sokáig hátráltatta, hogy számos iskola egymást követő filozófiai önmeghatározásai mindenképpen többé-kevésbé *pozitivizmus-ellenes* identitást céloztak meg. A másik oldalon pedig a filozófiatörténetírás annak a ténynek lett hosszú távú foglya (ha nem éppen áldozata), hogy éppen Auguste Comte pozitivizmusa vált az irányzat etalonjává, amely egy sor meghatározásban igen, de egy sor más meghatározásban egyáltalán nem felelt meg mind azoknak a koncepcionális filozófiai lehetőségeknek, amelyek a pozitivizmusban (pontosabban szólva a a pozitivisták elméletképzésben) benne rejlettek.

Az ötvenes-hatvanas években végbemegy a filozófiatörténet *egyik legnagyobb átalakulása*, mely elválaszthatatlan a tudománytörténet ismert eseményeitől.

A filozófiai szempontból meghatározó tudományok bizonyítottsági státuszának döntő átalakulása átalakítja a filozófiát is. A bizonyítottsági státusznak ez a forradalma kiragadja a módszertani és világnézeti szempontból fontos problémákat a filozófia kezéből. Innentől kezdve ideális esetben a még nyitott, a bizonyítottság szakasza előtt álló paradigmák harca nem válik azonossá egyes filozófiai áramlatok harcával. Ameddig ugyanis a lényeges tudományok alapjai nem válnak bizonyítottá, több hipotézis harcol egymás ellen, amelyek a maguk természetes differenciálódásában részben *filozófiai-interpretációs* szempontból, részben *világnézeti* szempontból (amely szempontokat rendre elhallgat a tudományos filozófiatörténetírás, amíg időnként más korszakokban túlhangsúlyozzák ezeket) versenyhelyzetbe kerülnek egymással.

Az egymással versengő *tudományos* elméletek tehát az esetek relevánsan nagy számában egymással versengő *filozófiai* és *világnézeti* elméletekkel *kerülnek fedésbe* (természetesen úgy, hogy emiatt nem válnak azonossá egymással).

A filozófiai szempontból meghatározó tudományok bizonyítottsági státuszának döntő átalakulása átalakítja a filozófiát is.

Amikor ugyanis vége szakad az adott alaptudományok megalapozásáért folytatott versengésnek, amikor az egyik hipotézis bizonyítottá válik, ezzel magától értetődő, azaz senki által kétségbe nem vont (és sajnálatos módon külön elméleti érdeklődésre is alig méltott) módon vége szakad a *filozófia* és a *világnézeti* irányzatok egymással vívott harcának is, hiszen, mint említettük, ezek amúgy sem elsődleges szerepet játszottak az egymással versengő *tudományos* hipotézisek harcában (mint említettük, *hozzákötődtek, fedésbe kerültek* az egyes pozitív tudományos értelmezésekkel, mint például „teremtés” – „evolúció”, itt mindkét értelmezésnek létezik egy kizárólagosan *immanens* tudományos értelmezése, miközben nem

szorulhat hosszabb magyarázatra az sem, hogy ugyanez a két fogalom egyben két filozófiai és egyben két világnézeti koncepciót is jelöl).

Ez az az összefüggés, amelynek megvilágításában a tudományok bizonyítottsági státuszának a filozófia (és a világnézet) fejlődésére gyakorolt döntő hatása láthatóvá válik. Ha egy ilyen filozófiai (világnézeti) szempontból releváns tudomány bizonyítottá válik, egyszerűen „elesik” az abban a tudományban vívott versengés, s ezzel elesik a tudományos paradigmák közzelmeire ráépült filozófiai (és világnézeti) paradigmák küzdelme is.

S ha ez egy filozófiai (világnézeti) szempontból releváns tudomány bizonyítottsági státuszának megszületése esetén így van, az ilyen szempontból releváns tudományok *kritikus nagyságrendjének* bizonyítottsága kritikusan kiszorítja a filozófiát (világnézetet) a természeti és társadalmi valóság lényeges területeit leíró tudományok köréből, *a bizonyított tudomány (egyes, különleges vetületektől eltekintve) nem tart igényt filozófiai (világnézeti) elméletekre*, egy tudományos paradigmát csak egy másik tudományos paradigma szoríthat ki, az egy tudományos paradigmán belül kidolgozott változatot csak egy másik változat válthat le.

Ez a releváns tudományok bizonyítottsági státuszában létrejövő kritikus nagyságrend jön létre a tudomány történetében a tizenkilencedik század ötvenes és hatvanas éveiben, ez a változat áll gondolatmenetünk középpontjában, ez az új, immár általánosnak nevezhető új alaphelyzet határozza meg immár mind a filozófia, mind pedig a tudományok új versenyének új viszonyait. (...)

Ami az egyes *tudományokat* illeti, az új helyzetben csak akkor van esélyük, ha az uralkodó paradigma ledöntésének szándékát új empirikus alapok megszerzésével, és azok új értelmezésével végzik, (saját és kizárólagos) filozófiai vagy világnézeti preferenciák, érdekek és motívumok ilyen akciókra már jó esetben egyáltalán nem vehetőek igénybe. Tanulmányunkban a „*csoda*” értelmezéseivel, *Agassiz* brazil expedíciójának felidézésével, valamint *Himmler* (és az SS-Ahnenerbe) tibeti expedíciójának elemzésével mutatjuk meg, milyen tudománytörténeti és tudományelméleti esettanulmányok végezhetőek arról, miként (voltaképpen *milyen nyíltan!*) próbálnak meg világnézeti, ideológiai és politikai preferenciák és érdekek szert tenni a tudományok bizonyítottsági státusza által biztosított egyedül érvényes legitimációra.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Filozófia-rovat minden közleményében a tudományok közeledésének célját szolgálta, megőrizve természetesen a maga filozófiai jellegét, elsősorban abban, hogy minden közleménye szigorúan teoretikus jellegű volt.

Azt már a 2010-es évtized, azaz az „élet” is meghatározta, milyen tanulmánytípusok kerültek bele a lapba.

A legfontosabb típusokat felsoroltuk:

-
- általában a tudományok, illetve a tudományok és a filozófia közelítését célzó tanulmányok
 - természetfilozófia
 - tudományelmélet és tudomány módszertan
 - a határtudományok képviselői
 - közvetlen orvosi- és orvostörténeti vonatkozások
 - különleges hajszálcsövesség természet és társadalom között.
 -

A tanulmányokból kirajzolódó összkép igen gazdag, s szemünkben ez az igazán érdekes, a kapcsolatok kiismerhetetlenül gazdagok és számos alakban jelentkeznek. Mindez előrevetít egy egész olyan trendet, ami a tudományok, illetve a tudomány és a filozófia szinergetikájának további gazdagodását és differenciálódását vetíti előre.